

KÖSZÖNTŐ

SZÉKELY LAJOS KILENCVEN ÉVES

Szeretettel köszöntjük kilencven éves születésnapján a Svédországban élő magyar származású pszichoanalitikus kollégánkat, Székely Lajost.

Kilencven éves születésnapja szép lehetőséget ad számunkra, hogy az életútját bemutató önéletrajzi írását és életművének egyik meghatározó tanulmányát végre magyar nyelven is olvashassuk. E tanulmányának tárgya - az antiszemitizmus - és életútja szinte összefonódik, hiszen Magyarországról 1930-ban emigrált, majd a hitleri, később pedig a sztálini vészkorszakok üldöztette lett, míg végre 1945-ben Svédország befogadta.

Bár Székely Lajos már több, mint hatvan éve nem él Magyarországon, gondolkodásmódja mégis ismerős, nemcsak azért, mert közös nyelvünk a pszichoanalízis, hanem mert hagyományaink is közösek, ugyanazok a nagy elődök hatottak gondolkodására, akár a pszichoanalízis, akár a pszichológia területén, mint az utána jövő nemzedéknek.

Székely azon kevesek közé tartozik, akik szerencsésen és termékenyen ötvözték a kísérleti lélektan és a pszichoanalízis szemléletmódját, igazolva ezzel a fantázia és a tudattalan működésének meghatározó szerepét a kognitív folyamatokban. Nagy magyar analitikusok (Ferenczi, Hermann) hagyományait követi, amikor nem elméleti téziseket alkalmaz a klinikumra, hanem betekintést enged az analizált személy kreatív műhelyébe, ahol valamely elmélet formálódik.

Kívánjuk, kedves Székely Lajos, hogy élete témáit, gondolkodásának frissességét és eredetiségét még sokáig őrizze meg - számunkra is.

Analitikus barátai nevében

ÉLETEM TÉMÁI*

Székely Lajos

1904. október 20-án születtem Budapesten, két fiú közül az idősebbként. Középosztálybeli család és asszimilált zsidók voltunk. Mindennapi életünkben nem volt eleven vallási hagyomány, asztali imádság, nem tartottuk a szombatot és az ünnepeket. Szüleim csak a „Jom Kipur” nagy böjtnapját tartották. Tizenhárom éves koromban volt a Bar Mitzvóm, de ezután sem kényszerítettek arra, hogy böjtljek. Pénteken este anyám két gyertyát gyújtott, és „Brochéval” köszöntötte a Sabbatot. Mint később megtudtam, anyám ezzel egy fogadalmat teljesített. Hétéves koromban súlyosan megbetegedtem vörhenyben, és a gyermekkórház főorvosa már előkészítette apámat a veszteségre.

Első találkozás az antiszemitizmussal

Az antiszemitizmussal először szüleim közlései révén találtam szemben magam. Mama bátyja, Félix bácsi - mama volt a legfiatalabb a három testvér közül - a család büszkesége volt, nagyon csodálták tehetsége miatt. Bár még nagyon fiatal volt, alig több mint harmincéves, nagyon magas állást töltött be a jogi hierarchiában. Egyetemi magántanár volt és a legfelsőbb bíróság tudományos munkatársa. A fakultás megszavazta kinevezését rendes tanárrá. A kinevezés az illetékes miniszter, Apponyi gróf fiókjába vándorolt, és ott is maradt. Apponyi szabotálta a kinevezést, mert Félix bácsi zsidó származású volt. Megkeresztelkedett ugyan, de ez nem segített. A katolikus egyház szenteltvíze elég hatásos volt az örök üdvösségbiztosítására, de ahhoz mégsem volt elég erős, hogy egy antiszemita minisztert hátráltasson egy professzori kinevezés megakadályozásában.

Félix bácsi csomópont volt a fejlődésemben. Ideálképzés, odaadásom a kutatás iránt, korai tiltakozások az iskola, az antiszemitizmus ellen és a családi büszkeség merítenek innen fontos impulzusokat. De ez a látenciaperiódushoz és az ifjúkorhoz tartozik. Előbb még néhány közlésnek kell jönnie a preödipális periódusomból.

* Megjelent: Ludge M. Hermanns (szerk.), *Psychoanalyse in Selbstdarstellungen*. 1. köt., Tübingen, 1992. A közlés a kiadó szíves engedélyével történik. Az írást némileg rövidítve közöljük, a kihagyásokat [...] -el jelöljük. Kihagytuk azokat a részeket, amelyek kizárólag svéd és nemzetközi kapcsolataival, illetve családi életével foglalkoznak. Az antiszemitizmusról szóló fejtegetéseit pedig azért hagytuk el, mert az erről a témáról szóló tanulmánya jelen számunkban olvasható. (A szerk.)

Tizennégy hónapos voltam Gyuri öcsém születésekor. Rettenetesen féltékeny voltam rá és rosszul viseltük el egymást. Azt a rossz karaktervonást fejlesztettem ki, hogy nem ütöttem, hanem addig provokáltam, míg ő kezdte a verekedést. Ekkor azután jó lelkiismerettel elverhettem. Emlékszem égető kíváncsiságomra is, hogy néznek ki a nők, és kísérleteimre, hogy egy nénit meztelenül meglepjek az öltözőkabinban. Szemtelenségemet nem büntették meg. Pesztonkánk, a „daduska” nevetve összecsókolta.

Négy-öt éves voltam, amikor beleszerettem Bécsben lakó unokatestvérembe, Lulliba. Betöltötte ábrándjaimat és vágyaimat. Évente csak egyszer-kétszer találkoztunk az anyai nagyszülőknél karácsonykor vagy a húsvéti ünnepeken. Szerelmem Lulli iránt megmaradt felnőttkoromig.

Egy meghiúsult kísérlet, hogy úgy tegyek, mint apám

Belépés a látenciakorba és az infantilis neurózis

Gyerek(kori) neurózisom - félelem a sötétségtől, félelem a kísértetektől, félelem az elalvástól a rossz álmok miatt - egy álommal kezdődött. Ötödik születésnapom előtt volt, nyáron, a villában, ahol a szünidőt töltöttük. Az álom: a rózsakertben voltam, apám távolabb, előttem balra. Jobbra elől volt egy jegesmedve, amely fenyegetően közeledett apámhoz. Figyelmeztetni akartam, de egy hang se jött ki a torkomom. Erőlködtem és végül egy tagolatlan üvöltés tört elő belőlem, amire a szüleim felébredtek.

Néhány nappal az álom előtt a következők történtek a rózsakertben: Gyuri, a testvérem és én szabadon szaladgálhattunk a zöldegyes- és a virágoskertben, de a rózsakert tiltott terület volt. Egy napon, amikor egyedül voltam a kertben és észrevétlen lehettem, beosontam a rózsakertbe. Az volt a szándékom, hogy leszedem a legszebb rózsákat és megajándékozom vele a mamát. Gyakran láttam, hogy a papa virágokkal, többnyire rózsákkal jött a mamához. A rózsá, amit kinéztem, nagyon magasán volt. Ugráltam, hogy elérjem, és mindig magasabbra és magasabbra kellett ugranom, míg meg tudtam fogni a szárát. Mikor azonban a szárral a kezemben földet értem, letört az egész ág. Sírni kezdtem és a tulajdonos, Domokos néni kirohant. Könnyek közt ismertem be vétkemet. D. néni megsimogatta a fejemet, megígérte, hogy senkinek sem árulja el a történeteket, nekem adta virágot, és azt mondta, hogy adjam a mamának és mondjam, hogy Domokos néni küldi.

Ebben a rózsakertben volt az álomjelenet. A jegesmedve fehér volt, mint a hálóingem.

Ezt az álmat a szorongásos álmok egész sora követte, amelyekből kiáltozva ébredtem föl. Szorongó-félős lettem. Félttem egyedül lenni a sötétben, félttem az elalvástól, mert akkor jönnek a rossz álmok. Elalvási nehézségeim voltak. Félelmemben nyakig a takaró alá bújtam, izzadtam, gyakran meg voltam fázva, és nem mehettem ki, nem játszhattam a parkban. Sok korlátozásnak voltam alávetve, amiktől Gyuri mentes volt. Rettenetesen irigyeltem, és úgy bosszultam meg magam, hogy szigorúan megtiltottam neki, hogy az én játékaimmel játsszék, verekedéseket provokáltam és tiszta lelkiismerettel elvertem.

Jobban sikerült kísérletek: a jövőbeni kutató első csírái

Lakásunk közelében volt egy nagy park. Ez volt az első természettudományos kísérleteim helye. Hallottam valahonnan - akkoriban még nem voltam iskolás -, hogy a Föld forog. Csodálkoztam rajta, hogy ha magasra ugrom, ugyanott érek földet, mint ahol felugrottam. Miért van ez így, ha a Föld forog? Kísérletezni kezdtem egy labdával. Csendben álltam és feldobtam a labdát. Visszaesett a kezembe. Szaladtam és futás

közben dobtam a labdát. Függgőlegesen dobtam a labdát, de visszaesett a kezembe. Miért követte a magasra dobott labda az én utamat? Más kísérletek. Feldobtam a labdát és elszaladtam. A labda oda esett, ahol álltam. Kontrollkísérlet. Szaladtam, eldobtam a labdát és állva maradtam. A labda több lépésre előttem ért földet. Most megérttem, miért nem fordult el a Föld, amíg én ugrottam.

Iskolakezdés

Az első elemít magántanulóként végeztem. Anyám volt a tanítónőm. Nem volt tanítói képesítése és nagy igyekezettel sajátította el a szükséges oktatási anyagot. Félt kiengedni engem oltalmából. Tanítása nem tett jót nekem. Mindent meg kellett tanulnom kívülről és a mama nagyon pedáns volt. Nem nyerte meg a tetszését, ha valamit értelemszerűen próbáltam felmondani. Ez nekem az egész iskolai pályafutásomat elrontotta. Csak az egyetemi tanulmányok érdekelték újra és az, amit én választhattam ki magamnak. Anya tanítása és lázadásom az ellen, hogy mint mintatanuló Félix bácsi nyomába lépjek, aki mindenben derekasan kitüntette magát, amit az iskola kívánt, felerősítette egymást. Korán elkezdődött az önálló gondolkodó eszményének embriónális fejlődése.

Ősszel, amikor a második osztályt kellett kezdenem, és anyám elszánta magát, hogy iskolába engedjen, vörhenyt kaptam. Iskolakezdés előtt tele voltam büntudattal, és sajnáltam, hogy a tanítás alatt olyan dacos voltam a mamával, és annyi baj volt a tanulás miatt. Szívesen jóvátettem volna. A városi orvos javaslatára kórházba szállítottak. Egyágyas szobába kerültem és a mama velem maradt. Csak később tudtam meg, hogy a mama kész tények elé állította a papát. A papa nem helyeselte, úgyhogy a mamának el kellett zálogosítania ékszerai egy részét, hogy fedezze az extra költségeket. Egy hét után a főorvos felszólította a mamát, hogy azonnal hagyja el a kórházat. Pirosnak találta a manduláit, és nem akarta viselni a felelősséget, hogy a mamára is ráragadjon a vörheny. Néhány napra közös terembe kerültem nyolc vagy tíz gyerekkel. Nagyon szomorú voltam, vágyódtam a mama után és sokat sírtam. Egy betegársam, Pali, meghatóan fáradozott, hogy vigasztaljon és megnevetessen. Körülugrált és lecsupaszította a hátsó felét. De én nem tudtam nevetni. Így múlt el egy hét. Aztán jött anyapótlóként a nagymama, akit forrón szerettem. Boldog voltam. Mikor a nővér megint egyágyas szobába helyezett, nagy csalódással vettem észre, hogy nem oda vitt vissza, ahol a mamával voltam, hanem egy másik szobába. Hangos bömböléssel nyugtáztam a változást, de hamarost elfogadtam.

Betegségem nagyon súlyos volt. Az odahívott fülorvos többször felszurta a dobhártyámat. Amikor vonakodtam odatartani a fületem, figyelmeztettek egy bekötött fejű betegársamra, akinek hallottam az üvöltését a kötözésnél. Elmagyarázták, hogy meglékelték a csontot a füle mögött, és ha nem engedelmeskedem a fülorvosnak, velem is ez történhet. A betegség alatt sok szenvedést álltam ki. Veséim felmondták a szolgálatot, csak néhány csepp vörös vizelet jött. Amit a vesék nem tudtak kiválasztani, ki kellett izzadnom. A meleg fürdők és pakolások borzalmasak voltak, jajgattam és könyörögtem a nővérnek, hogy szabadítson meg.

Magda. Egy sikerültebb ödipális előnyomulás

Eljött a nap, amikor hazatérhettem. Mikor papa karjában felvitt a lépcsőn, megpillantottam Magdát, új német kisasszonyunkat. Első benyomásom az volt, hogy nagyon csúnya. Szép nőkhöz voltam szokva. Anyám, nővére Linka néni, unokanővére Karolinka, Irén néni stb. De röviddel ezután bensőséges szeretet bontakozott ki bennem Magda iránt, és születésnapján rózsát ajándékoztam neki. Megtakarított pénzemről

20 fillért kellett ezért kiadnom. Aztán jött a lelkifurdalás, hogy a mamának nem ajándékoztam rózsát. Tehát visszamentem a virágüzletbe és vettem még egy szálát.

Az antiszemitizmus árnyékában

Egy évvel később, még nem voltam nyolcéves, Magdát el kellett bocsátani. A magyarázat az volt, hogy a papa nem keresett annyi pénzt, mint korábban. Kétségbe voltam esve, megpróbáltam bezárni az ajtót és eldugni a kulcsot. Aztán a nagypolgári környékről átköltöztünk egy kisebb lakásba, olyan kerületbe, ahol főleg munkások, iparosok és alacsonyabb beosztású alkalmazottak laktak. Az utcán, iskolába menet vagy jövet, vagy vásárláskor gyakran szidtak, „büdös zsidónak” neveztek, néha nekem estek. Gyáva voltam, kitértem a veszekedések elől, úgy tettem, mintha nem hallanék semmit. Kompenzációként kifejlesztettem magamban a büszkeséget, hogy intelligensebb vagyok és jobb értelmiségi hagyományokkal rendelkező családból származom. Ettől fogva kíséri életutamat az antiszemitizmustól való félelem. Gyerekként attól félttem, hogy megvernek az utcán. 1933 után a náciaktól való félelem üzött országról országra.

Kíváncsiság

Nagyon kíváncsi gyerek voltam, egyáltalán nem tudok visszaemlékezni olyan időszakra, amikor ne lettem volna tartósan kíváncsi valamire. De már nagyon korán megkülönböztettem tulajdonságokat, állapotokat, azt, hogyan van, hogyan történik és hogyan lesz valami. Égetően kíváncsi voltam rá, hogy jön ki a csirke a tojásból. Fivéremmel a falusi budi mögött akartuk titokban megfigyelni, hogyan jön ki a széklet a végbélből. Egy eseményt, amelyet testi érzésünkből jól ismerünk, saját szemünkkel akartunk látni. Miután a könyvtárunkban való lapozgatáskor megpillantottam az embrió helyzetét, erős vágy ébredt bennem, hogy megtudjam, hogyan jön ki a gyerek. A szokásos infantilis szexelméleteket gyártottam: a köldökön, a combok közt stb. Egyszer Érden a nagyszülőknél a cselédlány nagy riadalmat keltett. A fehérmeműs szekrényben ellés közben zavart fel egy macskát. Az egyik kiscica már megszületett, a másik még a köldökzsinóron lógott. Természetesen odafutottam, de csalódnom kellett, mert elkéstem. Láthattam, hogy hol jött ki a kiscica, de magát a szülési folyamatot nem. Az érdeklődés a *létezés és levés különbsége iránt sosem hagyott el*. Ez jól jött analitikus tevékenységem szempontjából.

Kíváncsiságom hamarosan áttolódott arra a kérdésre, hogyan kerül a gyerek az anya hasába. Személyes környezetemben csak férjes asszonyoknak volt gyerekük. A házasság maga azonban nem volt biológiai történés. Értelmemmel nem tudtam felfogni, hogy a házasságkötés aktusa mozgásba hozhat egy olyan biológiai folyamatot, mint az embrió fejlődése. És mi köze volt a férjnek a biológiai folyamathoz? Erről csak nagyon homályos elképzeléseim voltak. Hogy a pénisznek köze van ehhez, és a különös érzések a perineum tájékán sejtették velem, hogy itt valami történt, ami szorongással tölt el. A gondolkodási szorongás tényével korán megismerkedtem. A gondolkodási szorongás kifejezésével azt a jelenséget kívánom jelölni, hogy egy logikus gondolati láncot tovább követünk akkor is, ha szorongást kelt. A kíváncsiság az iránt, hogy honnan jön a gyerek és mit csinál a papa, hamarosan összekapcsolódott a rejtettre, a titokzatosra és a nem látottra irányuló kíváncsisággal. Az eredmény a biológia iránti érdeklődésem volt. A szublimálás már működésbe lépett. Tizenhárom éves koromban kaptam egy nyolcvanszoros nagyítású kis mikroszkópot, és magam-készítette hálóval vizsgáltam át a környék pocsolyáit planktonok után. Mindig kinyilatkoztatásszámba ment, ha először pillantottam meg a mikroszkóp alatt egysejtű

állatkát vagy hasonlót, aminek a létezéséről addig csak könyvekből tudtam. A kíváncsiság és a nézelődési kedv (Schaulust) együtt járultak hozzá biológiai érdeklődésemhez.

Miért pszichológia - és egy bujkáló emlék

Nagyjából egyidejűleg ébredő pszichológiai érdeklődésem eredete - mondhatni - borzalmas. Még nem voltam tizenkét éves, 1916 volt ekkor. Anyám súlyos depresszióban szenvedett és sokat sírt. Papa Ausztriába küldte szanatóriumba, ahonnan hamarosan hazatért. Rövidesen egy másik ausztriai szanatóriummal próbálkozott, eredménytelenül. Mama nem akart maradni, azt mondta, nem engedhetjük meg magunknak a költségeket. Mama nyomatékosan könyörgött nekem, meg kell engednem, hogy megváljék az élettől. El akart búcsúzni tőlem, papától, Gyuritól, a nagyszülőktől és mindenkitől, akiket szeretett és akik közel álltak hozzá. Nagy lelki nyomorúságban voltam. Olykor csábítást éreztem, hogy engedjek neki. Szerencsére a nemet mondás győzött.

Mama buzgón tanulmányozta Kollarits Jenő *Charakter und Nervosität* című könyvét, amely a szerző egyetemi előadásait tartalmazta. Én is elővettem a könyvet, és elégedetlen voltam vele. Ebben a szorongatott helyzetben, az anyámnak való utánaengedés és a győzelmes nemet mondás közti ingadozás közepette ébredt fel érdeklődésem a pszichológia iránt - és azóta nem aludt ki.

E nehéz korszak emléke lelkem clair-obscur-jében nyugodott. Pár nappal ezelőtt (1991 februárját írjuk) egy éjszaka hirtelen ismét felmerült. Nem egészen éber állapotban azzal foglalkoztam, hogy ezzel az emlékekkel kiegészítsem önéletrajzomat. Reggel az volt az érzésem, hogy valami kiesett az emlékezetemből. Nemrég volt nálunk egy ismerős, aki azt mesélte, hogy anyjának egyetlen tulajdonságára sem emlékszik. Hirtelen jött az emlék: anyám egyik tulajdonságára tisztán emlékeztem. Néhány perc múlva az volt az érzésem, hogy volt valami az emlékezetemben. Most újra eltűnt. Mi volt ez? Fontos részlet az önéletrajzomhoz. Tegnap éjjel az ágyamban fekvé Mozart fuvolakoncertjét hallgattam és erőlködtem, hogy ezt a futó emléket újra visszanyerjem. És itt van. E pillanatban jött be Edith, beszéltem neki erről, és írásos feljegyzést csinált nekem. Az is érthető lett számomra, miért, hogyan, mivégre volt ez az emlék olyan tűnékeny az emlékezetemben. Figyelmesen hallgattunk minden tévé- vagy rádióadást Saddam Hussein ravaszkodásáról. A csábító ígéretek és mosolygó arc mögött egy halotti maszk - nekünk, *zsidóknak*. Nem szívesen vallom meg, még magamnak sem: anyám csábító rimánkodása, adjak neki engedélyt, hogy mindnyájunktól elbúcsúzzék... Tovább faggattam magamat: egyszer oly „csábítóan” közel voltam a témához mégsem jutott eszembe semmi. Mikor Thomas Mann *Halál Velencében* című novelláját világitottam meg analitikusan. Ott van az anya és a halálvágy oly bensőséges kapcsolatban egymással.

Tudásszomjja szublimált gyermeki kíváncsiságom és a tudatlanság feletti győzelem és bosszú kezét fogtak a lealacsonyított és háttérbe szorított zsidóban. Az intelligensebb fölényérzete és fennhéjázása volt az eredmény, ami által sok sorstársamtól eltávolodtam.

1923-ban közepes eredménnyel leérettségiztem. Miután keserves fél évet töltöttem egy nagyobb cég könyvelésében, háziorvosunk, Gábor Ármin doktor bátorítására felmondtam, és elkezdtem egyetemi tanulmányaimat. Gyengén tanuló gimnazisták korrepetálásával hozzá tudtam járulni a háztartáshoz.

Az egyetemre egyáltalán nem volt egyszerű bejutni. 1919 óta Magyarországon antiszemita politika uralkodott, és a zsidók számára numerus clausus volt. A zsidóknak protekcióra volt szükségük magas egyházi vagy állami méltóságoktól. Nekem nem volt protektorom. Gorka Sándorhoz fordultam, aki az egyetemen a zoológia

magántanára volt. Emlékeztem őt az 1918-as téli eseményekre. Fűtőanyaghiány volt, az iskolát bezárták. Egy tizennégy éves fiú rövidnadrágban és matrózblúzban jelent meg előadásain. Ez voltam én, másodunokatestvéretem, Kinszki Imrét kísértem. Csak három hallgató volt. *Tres faciunt collegium*. A docens gyakran jött oda hozzám és anatómiai metszeteket demonstrált.

Felvettek az egyetemre, ahol biológiát, filozófiát és pszichológiát tanultam. Az egyetemet az ellenreformáció idején alapították; katolikus szellem uralkodott. 1930-ban summa cum laude dr. phil. lettem.

A legfontosabb intellektuális ösztönzéseket Kinszki Imre barátsága, a pszichoanalitikus Hermann Imre és az olvasmányaim nyújtották számomra. A gondolkodás pszichológiája, nevezetesen a kreativitás iránti érdeklődésemet Hermann Imre kellette fel. Nagyon komoly ember volt, nekem úgy tűnt, bátortalanul visszahúzódo. Nem volt könnyű a bizalmába férkőzni, ellentétben Ferenczivel, aki „tehetségvadász” volt, és előzékenyen felkarolt.

Tanulmányi időm alatt számos barátságot kötöttem. Még Svédországból is sokkal folytathattam a barátságot abból az időből; a három Dénes lánnyal - Magdával, Klárral és Annával -, valamint Roboz Verával. Ma már egyikük sem él.

Leikes „mindenevő” voltam. Fő érdeklődési körömön kívül hallgattam előadásokat művészet- és irodalomtörténetből, valamint szociológiából. A frissen habilitált Kerényi Károly előadásai maradandó hatást gyakoroltak rám. Nem mondhattam többé, hogy gróf Klebelsberg Kúnó kultuszminiszter idejében egyetlen tehetséges tanárt sem habilitáltak: mert Kerényi egyetemi tanár lett.

A biológia és általában a természettudományok iránti érdeklődésemen két nagyon feltűnő fehér folt volt: a botanika és a kémia. Zsiga bácsi, nagyapám legidősebb bátyja neves botanikus volt. Szeretett botanikai kirándulásokat tenni, ahová unokája, Imre mindig elkísérte. Imre és én nagyon jó barátok voltunk, csodáltam őt. Négy évvel volt idősebb nálam. Csatlakozni akartam a botanikai kirándulásokhoz és szoltam erről Imrének. Meggérte, hogy beszél a nagyapjával. Zsiga bácsi azt üzent nekem, hogyha botanikai kirándulásra megy, nem akar maga körül egy egész óvodát. Az egész óvoda én voltam: tizenhat éves voltam akkor. Elvesztettem érdeklődésemet a botanika iránt. Egyike volt ez azoknak a pillanatoknak, amikor elfordultam valamitől, mert megsértettek.

A kémiai fehér foltnak a következő a története: Buchböck professzor kísérleti kémiai előadásait látogattam. A Horthy-időben szokásban volt, hogy minden évben egyszer vagy kétszer elálltak a kijáratokat az „ébredő diákok” (és más hozzájuk csatlakozók). Az egyetem épületéből kilépve mindenkinek igazolnia kellett magát. A zsidókat elverték. Tudomásom szerint komolyabb sérülés nem esett. A cél a megalázás volt, hogy éreztesék a zsidókkal alsóbbrendűségüket. A rendőrség sosem avatkozott be. Amikor elhagytam a kémiai intézet épületét, egy szőke diák lépett hozzám, és nagyon udvariasan kérdezte, hogy a kolléga úr megmutatná-e az igazolványát. Amikor kiderült, hogy zsidó vagyok, hirtelen egy vékony pálcával a fejemre ütött. Az udvarias megszólítás és a szemtelen támadás közti ellentét zavarba ejtett, és nem tudtam védekezni. A támadó aztán visszavonult és engem hagyott elmenni. Mégis szégyelltem magam gyáva viselkedésem miatt, és sok évvel később képzeletem költött egy méltóbb befejezést. De soha többé nem mentem kémiaelőadásra. Amikor Lamprecht Kálmán barátom, akivel egy házban laktunk és a paleontológia magántanára volt Pécssett, azt tanácsolta, hogy tanuljak biokémiát, mert azé a jövő, nem akartam hallgatni tanácsára. Később aztán bántam a butaságomat. Egy másik tanácsát mégis megfogadtam: „hagyja itt ezt az országot, amilyen hamar csak lehet. Itt önből nem lesz semmi sem. Itt ön tönkre fog menni.” 1930 őszén a dr. phil. cím elnyerése után, nyolcvan koronával a zsebemben a Majna menti Frankfurtba mentem. Ott voltak az alaklélek-tanosok, Max Wertheimer és Adhémar Gelb, valamint Mannheim Károly a szociológus. Ez utóbbi személyes ismerőse volt Hermann Imrének és Révész Gézának.

Ha visszagondolok tanulóéveimre a budapesti egyetemen, megvilágosodik valami, amit akkor nem tudatosítottam. A legtöbb nem zsidó diákot antiszemitának tekintetem, és elhárítottam a velük való érintkezést. Sokkal közülük igazságtalan voltam. Többen voltak, akik keresték társaságomat, talán a barátságomat is. Összeomlottam az agresszív politikai légkörben, amely minket zsidókat, mint alacsonyabb rendű idegen testet kizárt a magyar közösségből. Freud megjegyzése erről a kérdésről az egyik útmutatás volt számomra.

A húszas évek magyar antiszemitizmusának egészen sajátos vonásai voltak. A hivatásból való kirekesztés például szelektív volt. A kereskedői életben, a bankvilágban és a pénzügyi tevékenységben a zsidóknak nem volt tilos részt venniük. Az intellektuális tevékenységi körből szigorúan kizárták őket, még ha ez nem is volt teljeskörű. Volt a közelünkben egy csemegeüzlet, amelynek a tulajdonosnője dr. phil. képesítést szerzett klasszikus nyelvekben; egy leánygimnáziumból bocsátották el. Bevásárláskor leültem és társaloghattam a tulajdonosnővel. A könyvesboltok sok eladója iskolákból elbocsátott értelmiségi volt, többnyire humán szakosok. Ezekben az üzletekben nemcsak kereskedés folyt, hanem választékos társalgás is.

Itt a helye, hogy szóljak a zsidósághoz való viszonyomról. Korán tudatában voltam annak, hogy zsidó vagyok és ennek a ténynek hatása lesz életutamra. Nagyon kis részem volt azonban a zsidó hagyományokban, és ezt vallási dolognak tekintettem. Tízennégy éves koromban, amikor Freudot, Darwint és Bertrand Russellt olvastam, elszakadtam a vallástól. Tudatosan mindenestre. De arra nem tudtam elszánni magam, hogy a „Sömá Jiszróel” esti imáját ne mondjam el. Ezt anyám hat-hét éves koromban véste belém, és valahogy félttem, hogy ha nem imádkozom, szerencsétlenség történik. Csak a holocaust és Izrael állam megalapítása után támadt érdeklődés bennem néptünk kulturális öröksége iránt. Elkezdtem idevágó írásokat olvasni, beléptem a zsidó B'nai B'rith egyesületbe és otthon érzem magam a fivéreim és nővéreim körében, bár olykor untatnak az ottani tárgyalások. Feleségemnek, Edith-nek, gyermekkorra óta sokkal bensőségesebbek a zsidó hagyományba kapaszkodó gyökerei. A vallási ünnepeket, ha nem is tartjuk szigorúan, legalább jelezzük. Fejtegetéseim a továbbiakban zsidóvoltom és pszichoanalitikussá fejlődésem két tengelye között ingadoznak majd.

Pszichoanalitikussá válás

Csodált unokabátyám és barátom, Kinszki Imre, Zsiga bácsi unokája huszonegy éves korában közölte első esszéit német folyóiratokban. Arról álmodoztam, hogy a nyomába lépek, és huszonegy éves koromban nekem is lesz valamim nyomtatásban. Ráadásul alkalom is adódott. Imre és több barátja „Szintézis” címmel tervezték egy esszégyűjtemény kiadását és én egy „Pszichoanalízis és Történetfilozófia” című írással akartam ebben részt venni. Vállalkozásom ifjúkori elbizakodottságból fakadt, amiért később szégyelltem magam. Nem voltam képzett pszichoanalitikus és történettudományt sem tanultam.

Az írás kiadásához előfizetőket kellett szerezni a költségek miatt. Rám esett a választás, hogy Ferenczit beszervezzem. Így kerültem vele személyes ismeretségbe. Rögtön megkérdezte, hogy analitikusnak készülök-e. Azt feleltem, hogy nagyon érdekel az analízis, úgy is, mint tudomány, úgy is, mint terápia. Kényszerneurotikus vagyok, és szükségem lenne analízisre, de anyagi helyzetem ezt nem engedi meg. Jövendő hivatásomul azonban a biológiát választottam. Ez idő tájt jelent meg Ferenczinek a *Versuch einer Genitaltheorie* című könyve (magyarul *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*), amely a pszichoanalízis és a biológia összefüggéseivel foglalkozik. Ferenczi megtisztelt egy dedikált példánnyal, aminek nagyon örültem. Miután elolvastam, el kellett mennem hozzá, és közölni biológusi szempontjaimat. Két estén át

vitattuk a könyvét. Ezután mondta Ferenczi, hogy tudna nekem szervezni egy kedvezményes analízist. Akkoriban szokás volt Budapesten, Berlinben, Bécsben, Amszterdamban, és azt hiszem Londonban is, hogy minden analitikus köteles volt egy anyagilag megszorult pácienszt analízisbe venni, ha az analitikus hivatásra tehetségesnek tartotta. Csalódásomra Ferenczi azt indítványozta, hogy Kovács Vilmához, Bálint anyósához menjek. Kovács Vilma az analitikus irodalomból ismeretlen volt számomra, elégedetlen voltam, de nem tehettem semmit. E miatt idő előtt meghiúsult az első analízis. Nem volt bátorságom bevallani Kovács Vilmának, hogy nem becsülöm különösebben. Az analízis alatt egyhangú és érzelemszegény voltam. Ez idő tájt kísérleteztek Ferenczi aktív technikájával. Hét hónap után Kovács Vilma közölte velem, hogy nem fejlődött ki nálam indulatáttétel, a kísérleti pszichológiához talán van tehetségem, de a pszichoanalízishez nincs.

Előre akarom bocsátani, hogy az ítélet, miszerint nem fejlődött ki bennem az áttétel, nem volt helytálló. Amikor Stockholmban kiképzésen voltam, kikölcsönöztem az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* egyik füzetét, és a villamoson olvastam. Benne volt Kovács Vilma halálhíre. Alig tudtam ott a villamoson visszatartani könyveimet.

Ez az ítélet negyedszázadon át rám nehezedett. Mikor 1946-ban Stockholmban Renée de Monchy javasolta, hogy vegyek analízisbe egy pácienszt, kételyekkel telve tiltakoztam, hogy még nem vagyok „kész analizált”. Akkor még azt hittem, előfordul olyasmi, mint „kész analizált” ex-analysandus. [...] Hét hónap elteltével Philipp Schwarz közvetítésével meghívást kaptam a heidelbergi egyetem pszichiátriai-neurológiai klinikájára, hogy kutató pszichológusként dolgozzam. Így 1932 kora nyarán Heidelbergbe mentem. Ott maradtam egészen 1933 áprilisáig, amikor elbocsátottak a klinikáról. Eiletem társával, lányaim anyjával, Edith-tel 1932 nyarán találkoztam Heidelbergben. 1935. május 15-én házasodtunk össze Amszterdamban.

1932 karácsonyán a heidelbergi pszichiátriai klinika vezetője, Wilmanns professzor vacsorára hívta munkatársait, ahol nagyon leereszkedően nyilatkozott arról, hogy Hitler hős lenne. Étkezés után félrevont és indítványozta, hogy ösztöndíjat szerez nekem a német tudósok segélyező közösségétől. Az agyi károsodások következményeiről kellett volna pszichológiai munkát írnom, s ezzel magántanárrá habilitálnom. Nagyon örültem ugyan, de felvettem, mi lesz, ha a nácik megragadják a hatalmat, mielőtt a munkával elkészülnék, s menekülnöm kellene Németországból. Így történt. 1933 áprilisában elbocsátottak a klinikáról és Amszterdamba utaztam, ahol Révész Géza, családom régi barátja pszichológia-professzor volt. Edith Bázalbe ment, hogy ott fejezze be orvosi tanulmányait. Miután a dr. med. cím megszerzésével befejezte azokat, visszajött hozzám. Diplomája nem jogosította fel, hogy Svájcban orvosi gyakorlatot folytasson, Hollandiában szintén nem. Fivére, Ernst, aki sebész volt, szintén Hollandiába jött, és fizetés nélküli önkéntesként dolgozhatott a rotterdami zsidó kórházban.

Áttelepülés Szovjet-Oroszországba

Az áttelepülés nehéz döntés után történt, aminek különböző megfontolások szolgálták alapjául. Először is úgy ítéltük meg a politikai helyzetet Európában, hogy a liberális, demokratikus országokat a nácik lerohanják. Nem voltak jó kilátásaink, ha Hollandiában maradunk. Ez a megítélés helyesnek bizonyult. Másodszor személyes tartózkodásunk nagyon bizonytalan volt. A kálvinista „Vrije Universiteit” gyermekvizsgáló intézetében dolgoztam kutató pszichológusként. Feladatom volt, hogy a folyó klinikai munka mellett kiképezem a tapasztalatlan holland asszisztenseket. Jövedelem a felét sem érte el annak, amit a tanítványaim kaptak. Ezenkívül az idegenren-

dészet minden hat hónapban megkérdezte az intézet főnökét, meddig akarja még alkalmazni emigráns munkatársát, mikor lesznek kész a tanítványai.

A rotterdami zsidó kórház főorvosa elmondta Ernstnek, hogy a Jointnak, egy zsidó szervezetnek a mellékága, az Agro-Joint Oroszországban dolgozik. Amerikai pénzen zsidó mezőgazdasági településeket hoznak létre, gépekkel szerelik fel és kiskereskedőket képeznek át. Ezekre a településekre keresnek Németországból emigrált zsidó orvosokat.

Ernst vízumért folyamodott és félévi vizsgálat után ő és felesége, Irene is megkapta a beutazási okmányokat. Az utat a Joint fizette. Amikor megérkeztek a szállodába, amely Moszkva egy elővárosában volt - itt helyezték el az orvosokat -, már számos egészségügyi biztos várakozott az Unió különböző köztársaságaiból, hogy orvosokat toborozzon saját területére.

Ernst lelkes levelet írt. Hollandiában csak megtérnek minket. Itt a legnagyobb mértékben szükség van ránk. Harcolnak minden orvosért. E levelek következtében igyekeztünk, mint néhány más orvoscsalád is, beutazást nyerni a Szovjetunióba.

1936 tavaszán érkeztünk Moszkvába. Bécsben rokonaimnál, Laszkiéknál tartózkodtunk. Figyelmeztettek, hogy nem tanácsos szovjet vízummal Magyarországra utaznom, hogy anyámmal és Gyurival találkozzam. Bécsben találkoztunk, rokonaim otthonában. Számoltam vele, hogy beláthatatlan ideig nem láthatjuk viszont egymást.

A vonaton Varsó és Nyegoreloje, a szovjet határállomás közt volt egy szorongásos rohamom, ami se azelőtt, se azóta nem fordult elő. Az énem, illetve személyes énem elvesztésétől való félelem volt ez. Mintha a Szovjetunó egy olvasztótégely volna, ahol átolvasztanak egy másik emberré, más emlékekkel, más tudattal, más vágyakkal és hasonlókkal.

Ez a szorongás nem volt egészen előzmények nélküli. Életcéлом és hivatásbeli terveim radikális megváltoztatása már elő volt készítve Amszterdamban, mielőtt az áttelepülés terve szőnyegre került. Lemondtam arról, hogy biológus legyek, és a pszichoanalízis felé fordultam. Emigráns körökben megismerkedtem Fritz Perlszel. Berlinből jött, Wilhelm Reich tanítványa volt. Felesége pszichológus volt, Berlinben a Gestalt-pszichológus Köhlnernél doktorált. Ismertem a disszertációját. Megkérdeztem Perlst, lehetséges volna-e, hogy analízisbe menjek hozzá, bár csak keveset tudok fizetni. Indítványozta, hogy tegyünk néhány sétát. Ilyenkor politikai nézeteim felől tudakozódott. Azzal az indoklással fogadott el, hogy mindketten marxisták vagyunk, és megegyeztünk egy nagyon szerény tiszteletdíjban.

Perlsnek kezdettől az volt a benyomása, hogy érzelmileg béna, kényszerneurotikus vagyok, megmerevedett karakterpáncállal. Ezt kellett először „szétverni”, mielőtt az ösztönkonfliktusok hozzáférhetőkké válnak az analízis számára. Nagyon brutálisan kezdte a támadást karakterpáncéлом ellen. Azt mondta, beképzelt áltehetség vagyok, felfuvalkodott, mert az egyetemen dolgozom. Szerencsémre ez a kezelés pár hónap múlva megszakadt, amikor Perls elhajózott Dél-Afrikába. Az én-összeomlás határán voltam.

Ezután Kari Landauer ajánlására egy fiatal holland analitikushoz, Carel van der Heidehez kerültem. Kiváló analitikus volt. Már az első napon meglepett egy áttétel-értelmezéssel. Nem tudom milyen összefüggésben, bécsi unokatestvéremről, Wolf Laszkiról beszéltem. Az analitikus megállapította, hogy Wolf szőke, mint ő maga. Nagyon meg voltam lepve és kérdeztem, honnan tudta. Ebben az analízisben át lehetett dolgozni a mindentudásban való tudattalan hitemet s ezáltal a realitáshoz való alkalmazkodni nem tudásom jó részét. Ez az analízis szakadt félbe, amikor megjötték a beutazási okmányok a Szovjetunióba.

Életcéлом és hivatásbeli terveim változása kemény valóságként tört rám a vonaton Oroszország felé. Minden visszavonulás lehetetlenné vált.

Moszkvában mindjárt első nap telefonon kapcsolatba léptem Alekszander Romanovics Lurijával, akivel már Heidelbergben leveleztem. Meghívott minket aznap

ebédre. Ez a nemzetközileg ismert neuropszichológus, egyetemi tanár egy parányi kétszobás lakásban lakott. Evés közben kérdeztem, mi a helyzet most a pszichoanalízissel. A forradalom kezdetén, még Lenin életében Lurija egy pszichoanalitikusan orientált tanulmányt közölt a *Psychologische Forschung* című folyóiratban, az alaklélektanok lapjában. Lurija nagyon elkomolyodott és suttogva válaszolt: „ilyesmiről itt nem beszél az ember”. Megértettem, hogy lehallgatókészülékek vannak.

Tudtam is, hogy két éve betiltották a pszichoanalízist, mert nem tudták összhangba hozni a dialektikus és történelmi materializmussal. Reichet 1934-ben kizárták a Kommunista Pártból, mert pszichoanalitikus volt. Ugyanabban az évben kizárták az analitikus Internacionáléból, miközben Fenichelt, Bernfeldet és néhány más kommunistát nem zártak ki.

Lurija mondta nekem, hogy annyi állást kaphatok Moszkvában, amennyit akarok. Intézetében az egyetemen is azonnal tudna egy állást ajánlani. Egy akadály van, lakáshoz nehéz hozzájutni. Javasolta, hogy érdeklődjem Leningrádban Raissza Jakovlevna Golantnál. Professzor az egyetemen és a Behtyerev által alapított neurológiai kutatóintézet vezetője. Ő talán tud lakást nyújtani. Raissza azonnal igent mondott. Odautaztunk és kaptunk egy egyszobás lakást a sebészeti osztály épületében. A konyhát a műtéti részleg főnövével kellett megosztanunk. Hogy bemutatkozzam a munkatársaknak, előadást tartottam az agyi károsodás alaklélektani kísérletes vizsgálatáról gyerekeknél. Az előadásommal olyan sikerem volt, hogy az egyszobás lakást ugyanabban az épületben egy kétszobás „apartmanra” cserélték. Ugyanolyan konyha,, fabódés WC, a konyhában egy spirituszfűző, élelemellátás a kórház kántinjában. [...]

Mirjam születése

Mirjam születése életem egyik legjelentősebb eseménye volt. Mi, hitetlen zsidók, ótestamentumi nevet akartunk neki adni, olyan nevet, amelyet a nagyszülők megérthetnek. Minthogy Magyarországon, ahol anyám lakott és Németországban, ahol Edith szülei éltek, egyaránt veszélyes volt a Szovjetunióból levelet kapni, leveleinket Joachimstal barátunk Amszterdamban átborítékolta. Miát „szerencsegyereknek” neveztük. Csak sok-sok évvel később, álmaim elemzése révén fejtettem meg, hogy anyámmal való ambivalencia-konfliktusaim némelyikét átvittem Mirjamra, különösen az evésével kapcsolatos aggodalmamat. Egyébként hasonlóan voltam Verával is, aki már Stockholmban született: az ő esetében Gyuri fivérem iránti ambivalenciám játszott szerepet.

Csak akkor éreztem magam igazán felnőttnek, amikor apa lettem. Apámat csak apaként ismertem, s tudattalanul hozzá akartam hasonlítani.

Mirjammal boldogok voltunk. Gyakran nehéz volt az élelmet, tejet, kását stb. beszerezni. Pálinkát lehetett sorbanállás nélkül venni, de azt nem, amire egy gyereknek volt szüksége. Mirjam fejlődése sok örömet szerzett nekünk, sokat játszottunk vele. Jóval, mielőtt beszélni kezdett volna, már nagyon korán megértett egyet-mást. Ha kérdeztem: „játsszunk hoppá lovacskát?” olyan testmozgásokkal válaszolt, amilyeneket én csináltam vele a játék során. Ez már a passzivitásból aktivitásba fordulás mechanizmusának kezdete volt? Vagy a velem való azonosulás kezdete? [...]

A boldog idő nem tartott sokáig: komor felhők gyülekeztek az égen. Kezdtük érezni a sztálini politikát.

Június-júliusban Ernsthez utaztam a Krímbe. Az orvosok lebeszéltek arról, hogy Edith a fél éves gyerekkel odajöjjön. A klímaváltás túl kemény lenne ilyen kisgyerekeknek. Krími tartózkodásom alatt jelentek meg az első újságcikkek a belső árulásról, kémkedésről stb. Odafelé az utasok beszélgettek egymással és velem is a külföldi viszonyokról. A harminchat órás hazautazás alatt minden útitárs néma volt. Csak egy fordult hozzám kérdésekkel. Olyan hihetetlenül ostoba volt, hogy azonnal lerítt róla,

hogy provokátor, én meg olyan válaszokat adtam neki, amikkel nem tudott mit kezdeni.

Pár héttel később felhívott Irene, Ernst felesége. Hangja komor volt. Éjjel az NKVD elvitte Ernstet. Irene megpróbálta önmagát vigasztalni és reménykedett: csak tévedés lehet. Hiszen nem csinált semmit és több kitüntetéset kapott. Csak a háború után, a Hruscsov-korszakban kapott értesítést arról, hogy Ernst meghalt, de rehabilitálták, és Irene huszonöt év után visszakapta polgárjogait. Hogy mikor halt meg a férje és hol temették el, azt nem közölték vele. Körülöttünk halmozódtak a szerencsétlenségek. Ha valakit elvittek, többé nem beszéltek róla. Nagy félelemben éltünk. Valahányszor éjszaka lépéseket hallottunk, szívdobogva füleltünk: az NKVD jön-e értem? Mindkét állásomból, az egyetemről és a Behtyerev-intézetből is elbocsátottak. Csak Edith dolgozhatott és kereshetett. Szűkösen éltünk. A tartózkodási engedély időtartamát esetről esetre leszállították: fél év, három hónap, egy hónap... Egy hivatalnok nagyon udvariasan azt tanácsolta: utazzon el. Ő személy szerint nem hiszi, hogy kémeek volnánk, de minden külföldre két rendőrnek kell felügyelnie és olyan sok emberük nincs.

Akkoriban magyar útlevelünk volt és a kiutazási engedélyt hamarosan megkaptuk. A nehézségek a nyugati valuta kiosztásával kezdődtek. Házaspárnak egy kisgyerekekkel 20 dollár járt. Az összeget nem szállították le, „csak” a kiutalást halogatták. Tartózkodási engedélyünk éppen lejárt, s a pénz még nem jött meg. Hosszú ideig tartott: az idegenrendészetnél kellett újra meg újra előszobáznai és hosszabbítást kérni, amíg a pénz megjött.

Az elutazás napján Edith és én a városban voltunk az utolsó beszerzéseket elintézni. Lehetetlennek látszott taxit kapni, hogy hazamenjünk és Miát elhozzuk. Edith kétségbeesésében elkergetett egy másik utast az egyetlen taxitól és sírva kiabált: „El kell hoznom a gyermekemet!” Végre a Helsinkibe tartó vonaton ültünk. 1938. november elején érkezünk Finnországba. A nagy félelem oldódott, csak a triviális gond maradt: mi lesz most?

A keresztény vendégházban szálltunk meg. Az első, ami feltűnt, a tisztaság mindeütt és a halk beszéd a vendégházban. Hamar visszatért a tréfálkozó kedvünk és azt mondtuk: „vagy koldulni fogunk a zsinagóga előtt, vagy a zsidó hitközség tiszteletbeli előljárójának választanak.” Egészen elfelejtettük, hogy van zsidó szolidaritás.

Két személyhez fordultunk. Az első Yrjö Renquist-Renpää fiziológiaprofesszor volt. Vele még Heidelbergből leveleztem és elküldtük egymásnak különnyomatainkat. Rögtön meghívott minket, étellel kínált és felajánlotta, hogy végezhetek tudományos munkát az intézetében, de csak fizetés nélkül.

A másik személy Moses Pergament orvos volt, a zsidó hitközség előljárója. Tőle tudtuk meg, hogy Helsinkiben már számos zsidó menekült él Németországból, Ausztriából, Magyarországról és Csehszlovákiából. Ezeket a zsidó közösség támogatta, s erre mi is számíthatunk: 1938 novemberétől 1944 áprilisáig éltünk Finnországban ebből a támogatásból. Munkát vállalni azonban nem volt jogunk.

Mégis volt néhány kivétel. Rövid ideig dolgoztam a svéd nyelvű szociáldemokrata újság nyomdájában szedőtanulóként. Pészah előtt egy zsidó pékségben voltam, ahol maceszt sütöttek és ideiglenesen dolgoztam a zsidó temetőben, ahol a terepet kellett elegyengetni. Diákoknak csináltam Rorschach-tesztet és ezzel pénzt kerestem. Később Svédországban ugyancsak tartottam Rorschach-tanfolyamokat és patronáltam egy Rorschach-egyesület alapítását.

Edith ideiglenesen helyettesíthetett egy finn állatorvost egy tejellenőrző állomás laboratóriumában.

A legfontosabb Mirjam volt. Jól fejlődött. Próbálkozásaink, hogy okmányokat szerezzünk az amerikai kivándorláshoz, eredménytelenek voltak. A Palesztinába való áttelepülés tervei is megghiúsultak. Olyan kétségbeesettek voltunk, hogy egy napon megpróbáltuk felcsempészni Miát az Amerikába menő utolsó hajóra. Miért? Két

oldalról éreztük fenyegetve magunkat. Egyrészt a náciaktól. A németeknek elegendő katonai erejük állomásozott Finnországban, hogy megszállhassák az országot. Másfelől, ha a szovjetek szállják meg, helyzetünk ugyancsak kilátástalan lett volna. Az oroszok egyszer már elűzték bennünket a fennhatóságuk alá tartozó területről, mint megbízhatatlan elemeket. Mirjammak élnie kellett, akkor is, ha nekünk el kell pusztulnunk! Tervünk nem sikerült. Együtt maradtunk, amíg... Edithnek sikerült a tejlellenőrző állomás laboratóriumából ciánkáli-kapszulákat szereznie. Ha a náci vagy az oroszok megszállják Finnországot, akkor...

Akkoriban a finneket reakciósaknak tartottuk. Ma másként gondoljuk. Velünk, zsidókkal humanusak voltak, akárcsak a hollandok, dánok, norvégek.

Idők felében evakuáltak voltunk, illetve „kényszerlakosokként” éltünk különböző vidéki helyeken, Hámenlinna, később Jakobsstadt közelében. Én 1941-42-ben munkaszolgálatos táborban voltam Kuusivaara-ban a sarkkörtől északra, míg Kaila professzornak sikerült keresztülvinnie, hogy megszabaduljak onnan és visszatérhessek Edith-hez és Mirjamhoz.

Végül is Finnország és Amerika humanista erői és a zsidó szolidaritás mentett meg minket. 1944 tavaszán menekültügyi biztos érkezett Amerikából Stockholmba. Ő elérte a svéd hatóságoknál, hogy a menekültek beutazhattak Svédországba.

Gyuri és anyám halála

Még Finnországban éltünk, amikor anyám értesített, hogy Gyuri 1943 karácsony estéjén meghalt. A gödöllői táborban halálra kínozták egy nyilas. Halála súlyosan érintett. Mia is, aki sosem találkozott a fivérémmel, velünk sírt és gyászolt. Pár hónappal később próbáltuk Miát Amerikába küldeni.

Anyám éhenhalt egy óvóhelyen 1945. január 18-án, mikor az oroszok bevonultak Budapestre.

Anyám halálának híre a pszichológiai intézetben ért. Mikor a laboratóriumi gyakorlatok végén, még néhány diák jelenlétében kibontottam a táviratot, el akartam mondani, hogy „az anyám...”, de nem jött ki hang a torkomon. Még egyszer megpróbáltam, de néma maradtam. Katz lakonikusan így szólt: „El tudom képzelni, mi lehet a táviratban.” Egy diáklány hazakísért.

Nagy büntudatom támadt. Országról országra járva megmentettem a saját bőrömet, anyámat és Gyurit cserbenhagytam. A túlélő büntudatát nálam Mirjam léte enyhítette. Mégiscsak volt értelme és értéke, hogy harcoljak az életemért!

Miután Kaila professzor kiszabadított az északi táborból, fontos kutatási tevékenységet tett számomra lehetővé az intézetben. Az időrend kedvéért meg kell jegyeznem, hogy a kísérleteket, amelyekről most beszámolok, a táborbeli tartózkodás előtt végeztem.

Kísérleti gondolkodáslélektan

Kísérleti eredményeimet a *Theoria*, a *Schweizer Zeitschrift für Psychologie* és az *Acta Psychologica* című lapokban tettem közzé. A kiindulási modell Poincaré matematikus egy előadása volt, amelyet Párizsban a pszichológiai társaságban tartott. Részt vett egy geológiai kiránduláson és amikor fellépett a busz lépcsőjére, világossá vált számára egy matematikai probléma megoldása. Az ötlet nem az égből pottyant. Már hónapok óta foglalkozott a problémával. Abban a pillanatban, amikor a megoldás világos lett, más dolgok kötötték le a figyelmét, és előbb nem sejtette, milyen közel jár már a probléma megoldásához. Poincaré leírása mintaként szolgált kísérletem alaptervéhez. A kísérleti személyek gondolati feladatot kaptak. A kísérleteket különböző indokokkal félbeszakítottuk és a kísérleti személy másféle feladatot kapott. Körülbelül egy hét

múlva jött a kísérleti személy ismét a laborba és alkalmat kapott rá, hogy a megszakított megoldási munkát befejezze. Az volt a kérdés, hogy a megszakítás által okozott feszültség a lelki apparátus tudatelőttes részében fennmaradt-e, és megnyilvánul-e azáltal, hogy a lehetőség most megragadható lett. Négy változót vizsgáltam, amelyek többé-kevésbé kedveznek a megoldási munkának. Ezek:

1. A kísérleti személy személyes érdekeltsége a megoldásban. Például, ha a feladatot mint gondolkodási problémát prezentáltuk, a kísérleti személy szívesen megragadta az alkalmat. Ha a feladatot határozott időkereten belül megoldandó képesség-teszt-ként prezentáltuk, a kísérleti személyeket nem érdekelte többé a „sikerületlen” feladat.

2. A jelentésközelség egyrészt a megoldandó probléma, másrészt a foglalatosság közt, amely idegenszerű ugyan, de általa esély kínálkozik a korábban megszakított megoldási munka folytatására.

3. A kiinduló probléma mindig összetett volt abban az értelemben, hogy egymás után több részproblémát kellett megoldani. Minden részprobléma feltétele volt a következő megoldásának. Vizsgáltam a problémamegoldás függését a megszakítás előtti részmegoldások számától.

4. A kísérleti személy szeme előtt lévő optikai képnek, amikor az alkalom kínálkozott, több-kevesebb vizuális hasonlósága lehetett a végső megoldással.

A kísérletek eredménye, hogy mind a négy változó, megfelelő adagolásban kedvez a végső megoldás elérésének. A megoldási munka spontán újrafelvételére a megszakítás után az volt az optimális, ha a kísérleti személy figyelme „szabadon lebegő” volt az analitikus helyzethez hasonlóan. Így volt ez Poincarénál is. Maximálisan kedvezőtlen volt az erős koncentráció, a „Flow”, ahogy ezt az állapotot Csíkszentmihályi Mihály leírja.

A Kísérletek tervezése már világosan mutatja, hogy *az alaklélektantól közeledtem a pszichoanalitikus kérdésfeltevéshez*. Ezt a kísérletsorozatot a helsinki egyetemen, Kaila professzor pszichológiai intézetében kezdtem. Nagyobb része Stockholmban a főiskola pszichológiai intézetében valósult meg.

1944-45-ben, amikor a fent leírt kísérleteket végeztem, Dávid Katz professzor asszisztenseként dolgoztam. A főiskoláról nem kaptam fizetést, hanem egy különleges alapítványtól, mint ún. levéltári alkalmazott, mint sok más értelmiségi, akik a háború és az üldözés folytán Svédország partjaira vetődtek. Katz hátráltatni próbálta kutatómunkámat és nyílt szakadásra került sor köztünk. Ha Einar Tegen, aki a gyakorlati filozófia és szociológiai tanszéken volt professzor, nem karol fel, elveszett volna a levéltári alkalmazotti jövedelemem. Így hát Tegen asszisztense lettem szemináriumain, sőt előadásokkal is megbízott. Így lassan kiépíthettem analitikus praxisomat és magasabb jövedelemhez juthattam. Ez éppen időben történt. 1946-ban született Vera.

Vera születése

Nagy volt az öröm. Sokkal nyugodtabb voltam és nem olyan szorongó, mint Miánál. Mint már korábban említettem, álmaimból megfejtettem, hogy Verát illetően bizonyos testvéráttétel fejlődött ki bennem. Éspedig a Gyuri iránti szeretetnek az a része, amely gyerekkorban a manifeszt ellenségesség mögött nem tudatosodott. Ezen kívül Vera alkalmat adott nekem egy kis infantilis Ödipusz-kiélésre: apámhoz hasonlóan kétgyermekes apának lenni.

A -pszichoanalitikussá válás: folytatás

Felvételek a Svéd Pszichoanalitikus Egyesületbe de Monchy kezdeményezésére történt. A tagok nem támasztottak akadályt. Ez 1946-ban történt, amikor az egyesület még nagyon kicsi volt. Alfhiild Thamm, Renée de Monchy, Toré Ekman, Gunnar

Nycander, Nils Haak, Gösta Harding, Erik Reinius, Tora Sandström és Nild Nielsen voltak a tagok. Mikor de Monchy indítványára elkezdtem első kontrollanalízisemet, Ekman lett a kontrollanalitikusom. Együtműködésünk eleinte zavartalan volt. De amikor felmerült a javaslat, hogy rendes tagként válasszanak a vezetésbe, Ekman ellene volt.

Az élet az egyesületben viharos volt, ellenségeskedésektől terhelt. Ekman titkár volt; az elnöknek mindig orvosnak kellett lennie. A kormánykerekét azonban Ekman forgatta. Fő gondja a vezetőség összeállítása volt, és az a törekvése, hogy örökös titkár és kormányos legyen. E célra úgy akarta a rendes taggá választásokat rendezni, hogy mindig megtartsa a túlsúlyt. Az analitikus kompetencia háttérbe szorult nála. Ez rossz vért szült.

A világ nyugodtabb lett körülöttünk és lehetőséget adott az optimizmusra. Mirjam születésekor Hitler hatalmon volt és létünkben fenyegetett. Sztálin Oroszországában is hamarosan elkomorult az élet, amelytől korábban biztonságot, védelmet és munkalehetőséget vártunk. A háború utáni Svédországban mindez magától értetődő volt. Vera kisgyerekkorát sokkal kedvezőbb családi légkörben élte át, mint Mia. Most az analitikus egyesületbeli viharok vetek igénybe [...]

Hozzáfoghattam a tudományos munkához, és kezdtem közzétenni analitikus közleményeimet.

Korábban említettem, hogy Hermann Imre Budapesten felkeltette érdeklődésemet a gondolkodási folyamatok pszichológiája, különösen a kreatív gondolkodás iránt. A kreativitást sosem tekintettem „tulajdonságnak” a régi képességlektan értelmében. A kreativitás nagyon bonyolult és magasan szervezett folyamatok eredménye. A pszichoanalitikus Hanns Sachs szól a kreatív tudattaláról, még abban az időben, amikor a topográfiai modell keretében a pszichoanalízis csak a tudattalan tudománya volt. Miután Freud 1923-ban (*Az ősválami és az én*) bevezette a strukturális modellt, már nem hittek többé a kreatív tudattalban. A strukturális modell keretében az a felfogás uralkodott, hogy minden egyes kreatív produktum keletkezésében részt vesz az összes interpszichés instancia, az én, az ösztön-én és a felettes-én. Saját empirikus tanulmányaimnál, amelyek folyamatos, hosszú távú megfigyelésen alapultak kreatívan tevékeny analízisek körében, általában az álmok, elvetések, tünetek stb. analízisének szokásos módszer szerint jártam el. Így keletkeztek tanulmányaim egy plazmafizikus-ról (1972, 1976, 1983) és egy technikai feltalálóról (1967).

Csikszentmihályi Mihály újabban „az egyéni központú felfogással szemben” kifejlesztett egy látásmódot: „a renszertulajdonságokat állítja előtérbe, amelyek a kreativitást kiemelik”. Úgy véli, hogy a kreatív folyamat nem korlátozódik a kreatív egyén anatómiai határain belül lejátszódó folyamatokra, hanem kiterjed az egyén és a kulturális szimbólumrendszer közti kölcsönhatásra is az egyének közti térben. Be kell vallanom, hogy nem értem ezt az elméletet. A kortárs neuropszichológusok közül - mint G.M. Edelman, E.R. Kandel, J.H. Schwartz, I. Kupfermann - az egyént senki sem fogja fel leibnizi monádként, amely ajtó és ablak nélküli s el van zárva a külvilág elől. Ha „rendszer”-ről beszélünk, akkor azt a külső hatásokkal szemben nyitottnak gondoljuk. A kreatív folyamatok helye mégis a cerebrum - vélem én.

Tanulmányaimban bevezettem a *kreatív műhely* leíró fogalmát. Az esettanulmányoknál megpróbáltam kifürkészni mind a piaget-i értelemben vett kognitív műveleteket, mind az analitikus tapasztalatból ismert folyamatokat mint az azonosulás, az elhárítás, a konfliktus stb., amelyek részt vesznek a kereatív munka minden egyes részletében. E részfolyamatok közül egy sem interindividuíális térben megy végbe. Anélkül, hogy kétségbe vonnám a kulturális befolyások együtthatását, azt a felfogást képviselem, hogy minden folyamat az egyéni cerebrum anatómiai határain belül, a kreatív műhelyben játszódik le. [...]*

* Itt Székely „Alfának” nevezett analízise esetének finom részleteit mutatja be. Az esetelemzést az olvasó megtalálja a *Magyar Pszichológiai Szemle* 1994/1-2 számában, Vikár György ismertetésében. (A szerk.)

Az analitikus és kreatív analízis

Alfa analízisének folyamatába részemről egy jóadag önanalízis is belekapcsolódott. Felismertem benne saját irigységemet az asszonyra, vagyis Edith-re, aki gyereket tudott szülni. Megértettem, honnan ered türelmetlenségem Edith-tel szemben, és annak okát, miért gondoltam gyakran, én tudom jobban, hogyan kellene a gyerekekkel bánni.

Alfa számára valamiféle múzsául szolgáltam. Miközben elméleti megfontolásokról és gondolatláncairól beszélt nekem, rám tudta bízni kételyeit és félelmeit, és képes volt ujjongani előttem sikerei felett. Kísérője lettem tévútjain az ismeretlen, feltáratlan földön. Nem volt teljesen magárahagyott és ez növelte bátorságát. Az, hogy a múzsája voltam, lehetővé tette számomra, hogy sokmindent megtudjak azokról az intrapszichés folyamatokról, amelyek a plazmafizikával való foglalkozás során végbementek benne. Segítségemre volt ebben, hogy egyetemi éveim alatt természettudományokat tanultam.

Tevékenység a Svéd Pszichoanalitikus Egyesületben

Tudósításomat az egyesületi életről azon a ponton hagytam félbe, amikor már nem volt többé szükség rám mint frakciófőnökre Ekmannel szemben... A „viharak egy pohár vízben” tudományos jelleget öltöttek. Úgy látszik, nem tudok szembenállás, harc nélkül élni. Hajói emlékszem, a hatvanas években kezdődött. Feltűnt a tagságban egy tudományelméleti „guru”, Carl Lesche. Azt hangoztatta, hogy a pszichoanalízis nem természet-, hanem szellemtudomány. Amiről úgy vélhetjük, hogy természettudományos vonások, azok csak „kvázi-természettudományosak”. Gurunk körül nagyon összetartó tábor kristályosodott ki. Viták során és néhány nyomtatott írásban megkérdőjeleztem téziseit és érvelésem módjával némi tetszést arattam. Táborom azonban nem volt.

A tudományteoretikusok több mint negyedszázada egyetlen adalékot sem tártak fel, amely előmozdította volna ismereteinket az olyan lelki folyamatokról, mint az elhárítás, a konfliktus, a fejlődési fokok stb. A „tudományos igazság” keresésének a tudományteoretikusok közt nem magas az árfolyama.

Tagjaink többsége idejének és szellemi erejének jelentős részét adminisztratív dolgokba volt kénytelen fektetni. Az évenként megtartott gyűlések előtt számos ülés foglalkozott határozatok és szabályok módosításával, újak fogalmazásával stb. A „tudományos igazság”, az ismeret keresése ezáltal háttérbe szorult. Az én ízlésemnek nem feleltek meg ezek az igazgatási ügyek és nem vettem részt a kicsinyes tépelődésben. Tevékenységem az egyesületben három fő területre oszlott: az analitikus gyakorlat, analitikus jelöltek szupervíziója, továbbá kiképzőanalízisek és tanfolyamok. Tanfolyamokat az egyesületen kívül is tartottam a stockholmi és a lundí egyetemen. A tanfolyamok sok örömet nyújtottak, itt fejleszthettem elméleti tudásomat, néhány probléma jobban megvilágosodott és megtanulhattam, hogy kell a kérdéseket pontosabban feltenni. Az volt a benyomásom, hogy a résztvevők értékelték munkámat.

Röviden meg kell említeni, hogy az ötvenes és a hatvanas években a pszichoanalitikusok között nyugtalanságot okozott, hogy hátrányos helyzetben voltak az orvoskollégákkal szemben. Sok pszichológus számára presztízs kérdés volt, hogy csak orvosi beutalás után fogadhattak pácienseket. [...]

Tevékenység a Svéd Pszichoanalitikus Egyesületen kívül

Az ötvenes években vezető tanár voltam a Szocialinstitutban, ahol gondozókat és szociális munkásokat képeztek. Sok egykori tanítványom mondja, ha több évtized után újra találkozunk, hogy szívesen gondol vissza közös munkánkra.

Azokban az években, mikor még jobb erőben voltam, Stockholm város és Stockholm körzet Child Guidance Klinikáján tanácsadóként működtem. Előadásokat tartottam pszichoanalitikus kongresszusokon, továbbá Finnország, Dánia, Norvégia, Izrael, Németország és Magyarország pszichoanalitikus egyesületeiben. Részem volt néhány kitüntetésben, melyek legyezgették hiúságomat. 1986-ban Edith-et és engem a DPV tiszteletbeli tagjává választottak. 1988-ban, hatvan évvel tanulmányaim befejezése után a budapesti egyetemen gyémántdiplomát kaptam. A Magyar Pszichológiai Társaság Ranschburg emlékéremmel tüntetett ki. [...]

Végül szeretném életem témáit, amelyekről életrajzom szólt, röviden összefoglalni. A legfontosabb emberek életemben szüleim, Gyuri öcsém, Edith, lányaim: Mirjam és Vera, a nagyszülők, Félix bácsi (mint pozitív és negatív példakép), valamint barátom és unokatestvérem Imre. Vágyaim, csalódásaim, ambivalencia-konfliktusaim és bűntudataim, hozzájuk kapcsolódnak nagyon bensőségesen.

Témák, amelyek tartósan meghatározták fejlődésemet, életpályámat és pályaválasztásomat: zsidó identitásom és tudásszomjam. A középpontban két tudásterület áll, a pszichoanalízis és a biológia. Végül szeretném vázolni, mikor és hol ért keresztútra utam a pszichoanalízishez.

Keresztúton

Az első az volt, amikor házorvosunktól, dr. Gábor Ármintól bátorítva felmondtam könyvelői állásomat és elkezdtem az egyetemet. Tizenkilenc éves voltam. A családi háztartáshoz csak elégtelenül járultam hozzá, magánórákat adtam. Választásom bűntudatot okozott, mert példaképem, Kinszki Imre hasonló körülmények között lemondott arról, hogy biológus legyen és irodai alkalmazotti pályára lépett. Kutató helyett szabadidejében kitűnő természetfényképész lett. Magyarországon maradt és fiatal életét fiával együtt Auschwitzban végezte.

A második, amikor Ferenczi huszonegy éves koromban azt indítványozta, hogy legyek pszichoanalitikus. Bár ez hízelgett nekem, köszönettel elhárítottam. Mondtam, hogy biológus akarok lenni. Az analízis érdekel úgy is, mint tudomány, de személyes neurózisom miatt is. Negyedszázados kerülőút után visszatértem ehhez a keresztúthoz és de Monchy vezetésével a pszichoanalízis útjára léptem. Amikor befejeztem nála analízisemet, barátok lettünk.

A harmadik keresztút, amikor Lamprecht Kálmán paleontológus tanácsolta, hogy a biológián belül a biokémiát válasszam szakterületemül. A jövő a biológia ezen ágáé. Később néha sajnáltam, hogy nem hallgattam a tanácsára. Másik tanácsát, hogy Magyarországot az első adandó alkalommal hagyjam el, mert „itt nem lesz önből semmi”, követtem.

Varga Éva fordítása